

John Lagerstedt
Arkeologi, FM

Esitelmä Suomen sotahistoriallisen seuran ”Kaakonkulman linnoittaminen kautta aikojen”
-seminaarissa Kouvolassa 19.9.2015

SUOMEEN RAKENNETUT MAALINNOITTEET ENSIMMÄISEN MAAILMANSODAN AIKANA

Suomi Pietarin puolustuksen etumaastona

Venäjän 1900-luvun alun puolustussuunnitelmissa Suomi oli puskurialue, jossa käytävällä taistelulla oli tarkoitus hidastaa ja torjua hyökkäävän vihollisen eteneminen valtakunnan silloiseen pääkaupunkiin Pietariin. Vihollisena pidettiin Saksan ja Ruotsin ohella aluksi myös Englantia. Suomessa oli tuolloin kaksi merkittävää linnoitusta, Viapori ja Viipuri. Lappeenrannan ja Hämeenlinnan vanhentuneet linnoitukset toimivat enää varikkoina. Etelä-Suomeen rakennettiin vanhojen varuskuntien lisäksi 1910-luvulla uusia kasarmialueita.

Pietarin puolustuksen lukkona toimi Kronstadtin linnoitus, joka oli rakennettu Suomenlahden pohjukassa, Nevajoen suulla sijaitsevalle Kotlinin saarelle ja sen ympäristöön. Vihollisen odotettiin nousevan maihin Suomenlahden pohjoisrannikolla ja jatkavan hyökkäystä maitse Pietariin. Viipurin linnoituksen piti estää hyökkääjän pääsy Karjalan kannakselle. Venäläiset eivät aluksi pitäneet vihollisen maihinnousua Pohjanlahden rannikolle todennäköisenä, koska hyökkäys Suomen läpi huonokuntoisia teitä pitkin olisi edennyt hitaasti. Sen sijaan rautatiet koettiin uhaksi. Vaarallisina pidettiin etenkin Riihimäki–Pietari-runkorataa sekä Pohjanmaan rataa, joita pitkin vihollinen olisi voinut edetä nopeasti Suomen sisäosiin. Uudet varuskunnat sijoitettiin rautatieverkon varrelle, joka mahdollisti samalla omien joukkojen nopean liikkuvuuden.

Venäjän Itämeren laivaston tukikohta oli 1900-luvun alussa Liepajassa nykyisen Latvian rannikolla. Tukikohta sopi sijaintinsa perusteella hyvin Saksaa vastaan käytävään mahdolliseen hyökkäyssootaan, jossa vahvalla Venäjän laivastolla olisi ollut merkittävä rooli. Venäjän Itämeren strategia kuitenkin muuttui 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Kaukoidässä syttyi 1904 Venäjän ja Japanin välillä sota. Japanilaiset piirittivät Tyynen valtameren rannalla sijaitsevan Port Arthurin linnoitetun sotasataman ja Venäjän Kaukoidän laivasto kärsi suuria tappioita. Alun perin Pietarin suojaksi tarkoitettu Itämeren laivasto lähetettiin hankkimaan takaisin menetetty meriherruus, mutta se tuhoutui lähes kokonaan Korean niemimaan ja Japanin saariryhmän välissä sijaitsevassa Tsushiman salmessa käydyssä meritaistelussa 1905.

Saksa ja Ruotsi kehittivät omia laivastojaan vuosisadan alussa voimakkaasti. Venäläiset joutuivat suunnittelemaan uudelleen Pietarin puolustusta. Suomenlahden ja Pohjois-Itämeren rannikot päätettiin linnoittaa. Liepajan sijainti oli heikolle laivastolle nyt vaarallisen lähellä Saksaa, ja uusi laivastotukikohta päätettiin perustaa Rääveliini eli nykyiseen Tallinnaan. Kronstadtin linnoitus keräsi alkuvaiheessa suojiinsa vähäiset laivaston rippeet. Helsinkiin, Viaporin linnoitukseen suunniteltiin tukikohtaa, josta voitaisiin iskeä Tallinnan laivastotukikohtaan hyökkäävän vihollisen sivustaan tai selustaan.

Rannikkolinnoitusten rakentaminen käynnistyi 1913. Nykyisen Tallinnan edustan niemille ja saarille rakennettiin tykkipattereita ja kaupungin ympärille rakennettiin myös maarintaman puolustusvyöhyke. Suomenlahden kapein kohta turvattiin Suomen rannikon puolelta Porkkalanniemen edustalla sijaitsevan Mäkiluodon tykkipattereilla sekä Hankoniemen edustalla sijaitsevan Russarön saaren tykeillä. Tätä Pietarin kaupungin rannikopuolustuksen pääasemaa kutsuttiin Keisari Pietari Suuren merilinnoitukseksi. Sen ytimen muodosti Suomenlahden kapein kohta lähialueineen, ääripisteinään Tallinna, Paldiski, Porkkala ja Hanko. Linnoitukseen liitettiin vielä ensimmäisen maailmansodan aikana Turun ja Ahvenanmaan sekä Viron saaristoasemat. Usein on virheellisesti esitetty, että kaikki Pohjois-Itämerelle ja Suomenlahdelle rakennetut linnoitukset, mukaan lukien Helsingin edusta, olisivat kuuluneet edellä mainittuun Keisari Pietari Suuren merilinnoitukseen. Näin ei kuitenkaan ollut. Esimerkiksi Helsingin ympäristön varustukset kuuluivat Viaporin linnoitukseen.

Suomen linnoittaminen ensimmäisen maailmansodan aikana

Ensimmäisen maailmansodan syttyessä elokuussa 1914 olivat linnoitustyöt rannikoilla vielä pahasti kesken. Töitä tehtiin kuitenkin kuumeisella kiireellä, ja talveen mennessä olivat tärkeimmät rannikotykkipatterit valmiita ja Suomenlahden suuaukko suljettu miinoitteilla sekä Viaporin linnoitusta Helsingissä uudenaikaistettu. Myös Viipurin linnoittamista vahvistettiin.

Venäjän uuden laivaston alukset olivat nyt rannikotykkien suojassa Helsingin, Tallinnan ja Kronstadtin satamissa. Tallinnan sotasatama oli kuitenkin keskeneräinen ja Kronstadtin sataman ongelmana oli myöhäinen jäiden lähtö vasta loppukeväästä, kun muut vesialueet Suomenlahdella ja Pohjois-Itämerellä olivat jo auki. Niinpä laivaston päävoimat sijoitettiin Helsinkiin. Kun maihinnousun uhka Suomenlahden pohjukassa oli torjuttu, arveltiin että saksalaisten hyökkäys saattaisi kohdistuakin Länsi-Suomeen Pohjanlahden rannikolle, josta joukot etenisivät Suomen läpi Pietariin. Vuonna 1915 ryhdyttiin linnoittamaan Ahvenanmaata, joka oli julistettu demilitarisoiduksi vyöhykkeeksi 1856 Krimin sodan jälkeen. Ahvenanmaan linnoittamisella haluttiin vaikeuttaa saksalaisen laivaston kulkua Pohjanlahdelle ja estää saariryhmän valtaaminen Suomeen suunnatun maihinnousun tukikohdaksi.

Sodanuhan vuoksi Pohjanmaan rannikkoalueen vartiointia tehostettiin rakentamalla satamien edustoille valvontatehtäviin ja ensitorjuntaan tarkoitettuja puolustusvarustuksia. Suomessa olevan kenttäarmeijan tuli estää rannikolle kohdistuvat maihinnousut. Jos niitä ei olisi voitu torjua ylivoimaisen vihollisen edessä, olisi joukkojen pitänyt vetäytyä rannikolta ja ryhmittä viivytystaisteluihin Pietariin johtavien teiden maastossa. Vihollisen hyökkäys oli tarkoitus pysäyttää ratkaisevaan torjuntataisteluun Kaakkois-Suomessa lisävoimien avulla, joiden laskettiin ehtivän Venäjältä apuun viivytystaisteluiden aikana.

Puolustuksen helpottamiseksi rakennettiin Etelä-Suomen poikki rannikopaikkakuntien varustusten lisäksi kolme kenttälinnoitettua puolustuslinjaa, joista ensimmäinen kulki Inkoosta Hämeen kautta Pohjois-Karjalaan Valtimon pitäjään. Toinen puolustuslinja alkoi Kymijoelta ja Säkkijärveltä. Se sulki järvikannaksia pääasiassa Saimaan länsipuolella ja päättyi Pohjois-Karjalaan. Kolmas, keskeneräiseksi jäänyt puolustuslinja suunniteltiin Laatokan länsipuolelle Viipurista Lahdenpohjaan.

Linnoitteet rakennettiin maaperän salliessa kaivamalla tai tarvittaessa kallioon louhimalla. Lisäksi taisteluhautojen rintasuojina käytettiin louhinnasta syntyneestä kiviaineksesta kasattuja, toisinaan kookkaitakin suojavalleja. Haudat, tulasemat ja suojat tuettiin puurakenteilla ja katoissa käytetyt hirret peitettiin lisäksi maalla ja kivillä. Helsingin ympäristössä linnoituslaitteiden tukimateriaaleina käytettiin muurattuja kiviä, terästä ja sodan lopulla laajamittaisesti betonia. Muualla Suomessa betonin käyttö oli harvinaista. Betonilla tuettuja yksittäisiä linnoituslaitteita on löytynyt Kotkasta, Urjalasta, Vesilahdesta ja Luumäeltä.

Puolustusasemat rakennettiin maastoa hallitsevien kukkuloiden rinteille, joiden edessä sijaitsivat piikkilanka-esteet. Taisteluasemissa, kukkulan vihollisen puoleisella rinteellä olivat tuli- ja tähtytysasemat, taisteluhaudat sekä pienet tykkitulon kestävät miehistösuojat. Taisteluasemista johti yhdyshautoja puolustusaseman taustalle, jossa sijaitsivat kookkaammat majoitukseen tarkoitetut suojahuoneet. Puolustusasemat sijoitettiin maastoon yleensä siten, että niistä voitiin ampua sivustatulta viereisen aseman etumaastoon.

Linnoitteiden rakennustyöt

Linnoitustöitä tehtiin venäläisen sotilashallinnon alaisuudessa. Suurin osa työvoimasta oli palkattu ja suomalaisia miehiä ja naisia. Urakoita tilattiin myös yksityisiltä rakennusliikkeiltä. Suunnittelu- ja valvontatehtävissä toimivat venäläiset sotilasinsinöörit sekä pioneeriaselajin upseerit ja miehistö. Rakennustöissä käytettiin jonkin verran myös venäläisiä sotilaita.

Suomalaiset miehet eivät joutuneet asepalvelukseen Venäjän armeijaan. Siksi Suomessa riitti työvoimaa sotatarviketeollisuuden ohella aluksi myös linnoitustöihin, joista maksettiin normaalitasoa parempaa palkkaa. Patterityöt, kuten linnoitustyömaita tuolloin nimitettiin, antoivat kohtalaisen ansiotulon myös maaseudun tilattomalle väestölle. Kun Suomeen ryhdyttiin rakentamaan kenttälinnoituksia 1915, jouduttiin palkattua väkeä ottamaan työmaille pakko-otoilla, jotka perustuivat venäläiseen sotatilalakiin.

Työvoimapulaa yritettiin myös ratkaista tuomalla elokuussa 1916 Suomeen 2000–3000 kiinalaista työmiestä. Luultavasti ainakin osa heistä tuotiin Suomeen pakolla. Kiinalaiset tekivät metsätöitä Espoon, Helsingin maalaiskunnan ja Sipoon alueilla. Venäläinen kenttähallinto oli täysin valmistautumaton heidän majoittamiseen ja varustamiseen. Joukossa vallitsi alusta alkaen kurittomuutta, joka ilmeni karkailuna, varasteluina, väkivaltaisuuksina ja jopa murhina. Ensimmäiset kiinalaiset kuljetettiin Suomesta pois jo kolmen kuukauden kuluttua ja viimeiset tammikuussa 1917. Kerptomusperinteeseen tämän pienen, Suomessa ennennäkemättömän ulkomaalaisryhmän lyhyt vierailu jätti kuitenkin haalistumattoman jäljen. Tarinoita kiinalaisten tekemisistä kerrotaan edelleen, ja moni luulee heidän rakentaneen kaikki pääkaupunkiseudun linnoitteet ja useita muitakin varustuksia ympäri Suomea.

Linnoitustyömailla toimineen palkatun työvoiman kokonaismäärää ei ole pystytty selvittämään tarkasti. Koko Suomessa on arvioitu linnoitustöissä olleen noin 100 000 henkeä. Helsingissä on arveltu olleen noin 10 000–15 000 työntekijää. Luvut ovat luultavasti liian pieniä. Linnoitustyömaat olivat salaisia ja lehdistösensuuri oli voimassa, joten töiden kokonaislaajuus jäi hahmottomatta.

Linnoitustyömaiden työturvallisuus oli heikko. Kivien louhinta käsiporilla ja räjähdysaineiden käyttö aiheuttivat lukuisia työtapaturmia. Suomalaisen urakoitsijan palkkalistoilla olevat saattoivat saada vammautessaan pienen korvauksen, mutta suoraan venäläisten alaisuudessa työssä olleille ei maksettu minkäänlaisia avustuksia. Monilla työmailla loukkaantuneille kerättiin rahaa työntekijöiden keskuudesta. Työmailla rehottivat korruption ohella monenlaiset huijausmenetelmät. Palkkaa voitiin maksaa olemattomille työläisille tai tekemättömistä urakoista.

Maaliskuussa 1917 Venäjällä alkaneen vallankumouksen takia linnoitustöiden tahti hidastui. Työt loppuivat lähes täysin marraskuussa tapahtuneen toisen vallankumouksen jälkeen. Linnoitustöiden ja sotatarviketeollisuuden äkillinen loppuminen aiheutti Suomessa suurtyöttömyyden.

Sisällissodasta nykypäivään

Vallankumousten myötä aloitettiin venäläisten joukkojen kotiuttaminen. Suomessa puhkesi alkuvuodesta 1918 sisällissota, jolloin maassa oli venäläisiä joukkoja vielä 20 000 miestä. Sodan alussa Valkoinen armeija alkoi riisua aseista Pohjanmaan venäläisiä varuskuntia. Tämän jälkeen valkoiset hyökkäsivät punaisten hallussa olevaa Etelä-Suomea kohti. Valkoisen armeijan liittolaisina toimivat Saksalaiset joukot nousivat alkukevästä maihin Ahvenanmaalla ja myöhemmin Hangossa. Puna-kaartit käyttivät taisteluissa hyväkseen venäläisten rakentamia linnoitteita etenkin Hämeessä mm. Tampereen ympäristössä, Janakkalassa ja Nummelassa. Helsinkiin saksalaiset joukot hyökkäsivät huhtikuussa, jolloin Viaporin linnoituksen maarintamalla käytiin vähäisiä taisteluita.

Sodan päätyttyä Suomeen rakennetut maalinnoitteet menettivät merkityksensä ja ne saivat rauhassa rapistua metsiin. Linnoitteista purettiin kaikki hyödynnettävissä olevat materiaalit pois kuten teräspalkit, puurakenteet, metallilangat ja naulat. Rannikkolinnoitukset jäivät itsenäistyneen Suomen rannikkotyökistön käyttöön mutta Ahvenanmaan varustukset tuhottiin. Nykyisin ensimmäisen maailmansodan aikaiset linnoitteet ovat muinaismuistolain perusteella rauhoitettuja kiinteitä muinaisjäännöksiä. Useissa kunnissa on oivallettu niiden hyödyntäminen nähtävyyksinä ja retki-kohteina.